

ELENA MANNOVÁ

Egyesületek szerepe a pozsonyi városi társadalomban

1882 májusának egyik gyönyörű vasárnapján jelentős számú pozsonyi polgár gyűlt össze az ünnepélyesen feldíszített városi parkban. Felszentelni jöttek a tipográfusok német nyelvű énekkarának zászlaját. Az emelvény tiszteletbeli helyére a város és a megye legrangosabb képviselői kerültek. A meghívást az ünnepélyre csaknem 300 budapesti, brünni, bécsi és számos osztrák város énekese fogadta el.

Az osztrákok ónémet népviseletbe öltöztetett zászlóvivők kíséretében, a fővárosi vendégek pedig magyar nemzeti viseletben érkeztek. Pozsony városát két: egy német és egy magyar énekkar, egy katona- és egy tűzoltózenekar képviselte. A helyi énekesek rögtön a bevezetőben mély hatást gyakoroltak a közönségre a hazafias himnusz eléneklésével, mely minden magyar szívét megdobogtatja. Az ünnepi beszédet az ünnepélyről távol maradó magyar képviselő helyett a szlovák nemzeti mozgalom egyik jeles aktivistája, dr. Mudron Michal közjegyző mondta el. Mudron először az ének csodálatos erejéről szólt, mely közel hozza egymáshoz az emberek különböző szociális rétegeit, azután pedig a nyomdászok fényességét hozó nyomdafestékét méltatta. A szlovák szónok német beszédét követő zárszavak (Boh žehnaj vlast! - Isten áldd meg a hazát!) a közönség körében izgatott (magyar) éljenzést váltott ki.¹

Igaz ugyan, hogy ez az ünnepi idill a pozsonyi lakosok együttélésének csupán egyik oldalát érzékelteti, hiszen tagadhatatlanul voltak konfliktusok és feszültségek a város életében, azonban ne feledjük, hogy az ilyen rendezvények nem mentek ritkaságszámba. Még abban az időben is, amikor például Németországban a nacionalizmus és a szocializmus korlátokat szabtak az emberek számára a társadalmi érintkezésben, és a történelmi Magyarországon erőteljes magyarosítás kezdődött, Pozsonyban a német és magyar etnikum közös társadalmi életet élt, és tiszteletben tudták tartani a nemzeti beállítottságú szlovákokat is.² Az említett ünnepély sokrétegű közönségét, élén a polgársággal, még mindig a nagyon erős magyar hazafiság, a városhoz és a középrétegekhez tartozás érzése tartotta össze.³

Az 1880-as évek etnikai toleranciáját Pozsony különös etnikai összetételének és a magyar társadalom megkésett fejlődésének köszönhetjük. Pozsony népeinek kölcsönös viszonya nagyban különbözött az osztrák városok helyzetétől.⁴ A Monarchia nyugati részében zajló liberális fejlődés a kevésbé domináns népek nemzeti öntudatát is felébresztette. Azok a nemzetiségek, melyeknél már elkezdődött a nép nemzetbe való toborzása, szabadabban építhették kapcsolatrendszerüket, melyekkel azután a társadalmi szféra minden területét elérték, és ezáltal a népek közötti ellentétek egyre mélyültek. Az osztrák egyletek a nemzetiségek közti konfliktus kiéleződésének megtestesítői voltak. Magyarországon az eltérő etnikai és politikai feltételek (leginkább a korlátozott választójog és a magyarosítás következtében keletkező minimális politikai részvétel) a nemzeti-önállósodási folyamat más formáját és időbeli eltolódását eredményezték.⁵

A 19. század utolsó évtizedeiben a városok etnikai helyzete jelentősen megváltozott. A hivatalos statisztikák egyértelműen bizonyítják a városok hirtelen történő elmagyarosodását. Nem derül fény azonban arra, hogy a megváltozott demográfiai, gazdasági és politikai feltételekhez miként alkalmazkodott a lakosság, hogyan változott az értékrendszere, magatartása, erkölcsi szabályai, életvitele és öntudata.

A mindennapi élet és az egyes társadalmi csoportokra jellemző életmód megismeréséhez szükséges forrásmunkák hiánya nehezíti a városban élők nemzeti

öntudatának kutatását. Megoldást talán az önkéntes társulások tanulmányozása hozhat. Az egyesületek a kisebbségi integráció lényeges összetevőjeként kettős szerepet tölthettek be: egyrészt a nemzeti öntudatosodás és az asszimiláció elleni védelem eszközeként működtek, de egyúttal az asszimiláció eszközeként is szolgáltak.

A város demográfiai helyzete

Pozsony (németül Pressburg, szlovákul Bratislava) Szlovákia fővárosaként érdekes fekvésű: a várost sohasem vette körül etnikailag homogén környezetben, de szigeteket sem képezett más nemzetiségű terület közepén. A geográfusok Pozsony fekvését úgy jellemzik, mint a szlovák és magyar területre benyúló német félsziget középpontját. A szlovák és magyar lakosságon kívül a város közvetlen közelében horvátok is éltek.⁶

A magyar királyok egykori koronázó városa a 19. században megbékélt a magyar politikai és kulturális életben betöltött elsőbbségének elvesztésével, és felvette a perifériára szorult kisváros szerepét. A múlt század végén Pozsony álmos életét is, ha nem is oly dinamikus, mint Budapest és Bécs esetében, megbolygatta a demográfiai robbanás, a migráció, a városiasodás és az iparosodás, mely addig nem tapasztalható lakossági lakóhely-változtatást, etnikai keveredést és az osztályszerkezet eltolódását idézte elő. A város eredeti német többségű, magyar és szlovák kisebbségű összetétele megváltozott a magyar nemzetiség javára.⁷ A statisztikák a magyar nyelv robbanásszerű elterjedéséről szólnak: míg 1890-ben csak a lakosság 40 százaléka tudott magyarul, addig 1910-ben ez az arány már 70 százalék volt. Eközben az összlakosság háromnegyede beszélt a magyar nyelven kívül németül és/vagy szlovákul.⁸ A demográfusok számításai szerint az 1880-1914 között kötött házasságoknak több mint egyharmada vegyes házasság volt, és ez a családi összefonódás sok pozsonyi polgár nemzeti beállítódását határozta meg.⁹

1890 és 1900 között a 62 ezres város a migráció által 8700 fővel szaporodott, a következő évtizedben pedig 9500-zal, ez összesen 78000 lakost jelentett. A húszéves lakosságnövekedés négyötödét a letelepülők tették ki, kiknek nemzetiségi összetételére származásuk helye szerint tudunk következtetni: többségben voltak a mai Szlovákia területén található vármegyéből származó letelepülők, tehát többségükben szlovákok és magyarok is.¹⁰ A munkás-betelepülők nagy része a város ipari részébe költözött.¹¹ A város lakóhelyi szerkezete a lakosok szociális állapotával és nem a nemzetiségi hovatartozással állt összefüggésben. Pozsony népei nem egymástól elkülönülve, különálló szociális térségben, hanem együtt, közösen éltek. A város demográfiai helyzetének elemzése közben nem feledkezhetünk meg a vallásról: az összlakosság háromnegyede volt katolikus vallású, 15 százaléka evangélikus és körülbelül 10 százalékra tehető a zsidók aránya.¹²

A 19. század második felében a város lakossága az addiginak az 1,7-szeresére gyarapodott, ugyanakkor az egyesületek száma a tizenegyszeresére nőtt. Az egyesületekről készült egyetlen hivatalos statisztika alapján Magyarországon 1878-ban a 81 pozsonyi egyesület 18599 tagot tömörített magába.¹³ 1915-ben a *Pressburger Wegweiser* nevű címjegyzék 125 egyesületet tartott nyilván. Az egyesületek fő aktivistái a kézművesek, borászok, kereskedők, értelmiségiek, hivatalnokok és vállalkozók a középrétegekből kerültek ki, melyeket többségében magyarok és németek alkottak, ezért a pozsonyi egyesületek német, magyar, illetve német-magyar jellegűek voltak.

A németek és az asszimiláció

Magyarországon a német lakosság nem alkotott egységes történelmi közösséget. Ennek okát a szétszórt német települések, a különféle kolonizációs hullámok, eltérő nyelvjárások, vallási különbségek, a német polgárság elszigetelődése a parasztságtól és a heterogén társadalmi összetétel jelentették, mely tényezők kedvezőtlenül befolyásolták a németek nemzeti öntudatát.¹⁴ A németek gyenge nemzeti közössége, melyet a polgárság erős elmagyarosodása kísért, a magyar középrétegek eluralását,¹⁵ valamint a magyarság kulturális-társadalmi vonzerejének növekedését vonta maga után.¹⁶ Mindez az általános gazdasági és szociális változásokon túlmenően megteremtette a spontán asszimiláció feltételeit is, melyet jelentősen támogatott a magyar állami (főleg oktatási és kulturális) politika. A német lakosság magyarországi asszimilációja Szlovákia területén volt a legjelentősebb. Kovács kutatásai azt bizonyítják, hogy az asszimilációt a hivatalos német politika is támogatta, mikor Bismarck a dualizmus kori magyar központi irányítás érdekében lemondott a magyarországi németek védelméről. Segítséget a szülőföldről csakis az ellenzéki össznémet szervezetek ajánlottak fel, de a magyarországi németek ezt nem fogadták el.¹⁷ Hazájuknak a történelmi Magyarországot tekintették.

A német lakosság magyar hazafias érzése kitarzott egészen a századfordulóig. G. Seewann a kettős, német-magyar identitást hungarus típusúnak nevezte (nemzetiségem német, politikai, állami és kulturális téren pedig magyarnak érzem magam).¹⁸

A pozsonyi társulások német jellegére csakis a német nyelvhasználat alapján lehet következtetni. Az egyesületek között 1918-ig egyetlen olyan sem akadt, amelyik nevében demonstrálta volna a német nemzethez való tartozását, vagy alapszabályzata nemzeti, illetve nacionalista célkitűzéseket tartalmazott volna. Hasonló volt a német sajtó állásfoglalása is. Míg a Monarchia osztrák részében a német liberalizmus válságával a nacionalista, illetve nemzetközi mozgalmak kialakulásával összefüggésben megváltozott a német nemzet fogalma is, és az államhatalom, valamint más nemzetiségek, főleg a zsidók elleni harcra irányult,¹⁹ addig a Magyarországon élő németek szilárdan kitarítottak a magyar patriotizmus mint alapvető érték mellett.

Mivel a város legnagyobb számú nemzetisége nem mutatott nacionalista érzelmeket, így nem is adott okot a konfliktusok kialakulásához. A két domináns a magyar és német nyelvet beszélő csoport tagjai a 19. században nem távolodtak el egymástól, ellenkezőleg, szociális, vallási szervezet és városi hagyományok kapcsolták össze őket. Mindez az egyesületek történetében is tükröződik. Mindössze egyszer fordult elő, hogy a magyarok kiváltak az eredeti német csoportosulásból, és önálló szervezetet hoztak létre.²⁰

A pozsonyi német polgári- és munkásegyletek eddigi elemzése alapján elmondhatjuk, hogy létrejöttükben nem a nemzetiségi hovatartozás volt a döntő, így a nyelvi szigetek helyett olyan szociális intézményrendszer alakult ki, melynek legfőbb jellemzője a nemzetek közötti tolerancia volt.²¹ Mivel az egyesületek legalább kétféle kulturális közegben működtek, kétszeres illetve többszörös volt az egyes népcsoportokkal szembeni lojalitásuk is.²² Az egyesületek tevékenységének vizsgálata azt bizonyítja, hogy a magyar és német kultúra képviselőit egyforma tisztelet övezte. Ebben a közegben nagyon tipikus volt Liszt Ferenc kultusza. A német származású zeneszerző, aki magyarnak érezte magát, népszerű és közkedvelt egyéniség volt a pozsonyi német lakosság körében.

Az egyleti érintkezésekre jellemző gyakori és rendszeres magyar és német nacionalizmus ellenére a pozsonyi németek magyar érzelműek maradtak. Ugyanakkor a magyarsághoz ambivalens érzelmekkel kötődtek: egyrészt spontánul felvettek néhány olyan kulturális szokást, mely egyértelműen a magyar nemzethez tartozás jele

(például a Liedertafel énekesei a hatvanas években árvalányhaját tűztek a kalapjukra),²³ a beszédben viszont nem hajlottak egyértelműen a magyar nyelvhasználatra. Magyarul leggyakrabban két esetben beszéltek: a hivatalok nyomása alatt (határozatok, pecsétek, fejlődéses papírok) és önkéntesen, a magyar identitás bizonyítása érdekében (például külföldön). Az egyletek belső életében a német nyelv mellett maradtak, de ezt inkább álcázó, mintsem tüntető jelleggel tették. Közgyűlések, ünnepélyek, koncertek megrendezésében a 19. század végén a következő modell állandósult: magyar bevezető után a program vagy beszéd jelentős része németül hangzott el (egy esetleges figyelmeztetéssel, hogy nem minden jelenlevő beszéli a magyart), és a befejező részben néha újból hallani lehetett néhány magyar szót.²⁴ Az önkéntes társulások életéből vett példák azt bizonyítják, hogy az asszimilációs folyamat még visszafordítható (például a német nyelv tárgyalónyelvként történő visszaállítása az Orvosi-természettudományi Egyletben, a szabadkőművesek német nyelvű tevékenységének bevezetése). Míg a nemzetiségi statisztikai adatok szerint a németek mint egyének tömegesen elmagyarosodtak, vagyis a magyar nyelvet választották a mindennapi életben, addig az egyletekről szóló forrásmunkák alapján azt gondoljuk, hogy a helyi közösségek intézményeiben működő csoportként kitartottak a német nyelv mellett, illetve visszatértek hozzá.

A magyarok és a nemzeti uralom

Az 1867-es kiegyezés utáni politikai fejlődés még inkább megszilárdította a magyar nemzet domináns helyzetét a történelmi Magyarországon. A magyar nemzeti mozgalom jelentős része eljutott az egyesült nacionalizmus fejlődési fokára. A csaknem teljes egészében magyar kezekben levő politikai és igazgatási rendszer egy egységes politikai (tulajdonképpen magyar) nemzet viszonylatában működött, és szándékosan erőszakos asszimilációs politikát folytatott.

Az egyedi pozsonyi feltételek között a magyarok útja a kisebbségi, igaz nem diszkriminált csoportból a privilegizáltak pozíciójába vezetett. Ez a folyamat leginkább az 1880-as évektől kezdődően mutatkozik meg az adminisztráció, a társadalmi, színházi és egyleti közélet jelentős elmagyarosodásában.

A pozsonyi magyar egyleti közélet kutatásának jelenlegi eredményei²⁵ alapján a következő tényeket tartom szükségesnek megemlíteni:

1. A város összes nemzetisége közül egyedül a magyaroknál figyelhető meg saját nemzeti tábor kialakítására irányuló törekvés, melyet a magyar nyelv és kultúra terjesztését célul tűző elszigetelt egyletek vállaltak fel.²⁶

2. A félnationalista német, illetve német-magyar egyletekben, melyekben fokozatosan felerősödtek a magyarság javára való kultúraellenes és asszimilációs irányzatok, továbbra is részt vettek magyar nemzetiségűek.

3. Annak ellenére, hogy a magyarok nemzeti azonosulása egyértelműbb és célratörőbb volt, mint a németeké, az egyleti források itt is eltérést mutatnak a sztereotip elképzeléseink és a valóság között. Még az olyan szervezetekben sem utasították el a német nyelv használatát, melyeknek magyar jellegéhez nem fért kétség. Leginkább a pozsonyi közélet legmagasabb rangú képviselőit egyesítő egyletekben volt ez a gyakorlat kötelező érvényű.²⁷ Az 1848-as forradalom előtti, Széchenyi István neve által fémjelzett nemzeti-liberális mozgalom keretében megnyílt Casinó sem volt kivétel ez alól. A bécsi udvar feljegyzett egy esetet, amikor az egyleti közgyűlés kitiltotta gróf Széchenyi István portréját a Casinó termeiből, mondván, kerülni kell a politikai demonstrációt. A kaszinó magyar tagjainak állásfoglalását értékelhetjük mint nemzeti könnyelműséget, politikai megalkuvást, de azt is

feltételezhetjük, hogy tekintettel az interetnikai együttélésre, ez a gesztus elengedhetetlen volt a német városban.

A kaszinó könyvtára azt bizonyítja, hogy a 20. század elején, a magyarosodás tetőpontján is gyakori volt a német nyelvhasználat. A német és magyar címszavak száma megegyezett, a magyar nyelv kedveltségét a túlsúlyban lévő magyar regények és költemények jelzik.²⁸

A szlovákok és az etnikai önszerveződés alapjai

Az 1830-1840-es években Pozsony a szlovák nemzeti mozgalom központja volt, mely ekkor ért a nemzetébredés szakaszába. Itt tevékenykedett a mozgalom fő ideológusa, Ludovít Štúr, de Pozsony volt a szlovák nemzeti sajtó és a diákmozgalom központja is. Az 1848-as forradalom után ez a fejlődés megszakadt. A 19. század második felében a pozsonyi szlovákok már nem tudták magukat polgári réteggé képviselni. Erre a megállapításra jutott M. Glettler, aki a pozsonyi szlovákok kollektív viselkedését, szociális struktúráját és etnikai szervezettségét elemezte.²⁹ A szlovákokat ebben az időben a gazdasági függőség (túlnyomórészt munkások és kisegítő munkát végzők), az alacsony képzettség (ami az alacsony társadalmi státussal és a nemzeti diszkriminációval, tehát a közép- és főiskolákra történő korlátolt bejutással függött össze), harmadsorban pedig a középrétegek erős (önkéntes és erőszakos) asszimilációja jellemezte.

A magyar politikai viszonyok határozottan gátolták a szlovákok etnikai alapon történő szerveződését. A nemzeti öntudat tudatos életben tartására csak néhány, a nyelv ápolását célul tűző diákegylet tett kísérletet. A Jogi Akadémián működő Naprej Egylet programja a vidéki szlovák társadalmat célozta meg.³⁰

A pozsonyi szlovákok másik jelentős csoportja, akik szintén részt vállaltak az egyleti közéletben, a munkások voltak. Társulásuk elsődleges motivációja nem etnikai, hanem gazdasági jellegű volt, valamint a betelepülők alkalmazkodási gondjain kívántak könnyíteni. A szlovák, német és magyar munkások a *Vorwärts* (Előre) nevű egyletben találkoztak, ahol 1905-ben a szlovák munkások saját etnikai szekciót hoztak létre. Nézeteltérések miatt még ebben az évben kivált az összmagyar szociáldemokrata pártból egy önálló szlovák párt, Pozsonyban pedig a *Slovenské Robotnícke Noviny* nemzeti-öntudatos munkáscsoportot gyűjtött maga köré.

M. Potemra eddig alig felhasznált, részletesen megírt munkájából kiderül, hogy a városi szlovák etnikum a 20. század elejétől leginkább az 1911-1914-es években kezdett nemzetileg aktívvá válni.³¹ Bár tudjuk, hogy a legtöbb rendezvényt a munkásegyletek szervezték, nyilvánvaló, hogy saját egylet létrehozásával a szlovák kispolgári rétegek és a katolikus papok is kevés sikerrel ugyan, de többször megpróbálkoztak (Szlovák Művelődési Egylet 1903, 1906, 1911, Szlovák III-rendi Ferencesek, a Katolikus Munkáskör Szlovák Szekciója). Igazán rendszeres tevékenységet a Könyvkiadó és Könyvtárosok Egylet tudott felmutatni, mely egyben a Slovenské Ludové Noviny kiadója is volt 1910 és 1918 között. Az etnikai egyesületek feléledése, valamint a szlovák szervezetek közös farsangi báljának megrendezése³² arról tanúskodnak, hogy az első világháborút megelőző években a szlovákok már etnikailag elkülönült csoportként éltek Pozsonyban.

A városi zsidók az asszimiláció és disszimiláció válaszfútján

A 19. században Pozsony előkelő helyet foglalt el a zsidó közéletben. Chatam Sofer főrabbi működésének és a híres rabbiképzőnek köszönhetően Pozsonyt magyar

Jeruzsálemnek is nevezték. A város ebben az időben a nyugati (bécsi, olasz és budapesti) és a keleti zsidók találkozóhelye volt.³³ 1869 és 1900 között az izraeliták (többségükben ortodoxok) száma a városban 4522-ről (az összlakosság 9,8 százaléka) 6808-ra (11,1 százalék) emelkedett.³⁴ 1872-re megalakult a valláson belüli reformirányzat (neológok). 1862 után a tehetősebb zsidók elhagyták a gettó területét, és a város központjába költöztek. Az a tény, hogy a neológok 1895-ben zsinagógát építettek a legnagyobb katolikus templom közvetlen közelébe, a különböző vallások toleráns együttélését jelzi.

A zsidó nép szocializációját a polgári társadalomban az egyleti tagságon keresztül figyelhetjük meg. A pozsonyi zsidó egyletek megalakulásuk kezdeti időszakában a vallási, szociális és karitatív szervezeteket kapcsolták össze a zsidó hitközséggel. A neológ reformirányzat létrejötte után egyrészt ortodox egyletek, másrészt ortodoxokat és neológokat egyaránt magukba tömörítő egyletek keletkeztek.³⁵ A századfordulón aztán más politikai irányultságú, egyedi társulások is napvilágot láttak: például Jagdil Tora a zsidó szellem és tudomány ápolására alapított együletet; Ahawath Sion néven cionista egylet alakult, melynek keretében 1912-ben megnyílt a Makkabea sportklub. 1904-ben Pozsonyban rendezték meg a Misrachi nevű cionista szervezet első kongresszusát.³⁶ Ha összehasonlítjuk az itteni, aránylag egyhangú egyleti közéletet a közeli Bécsben működő sokrétű politikai társulásokkal,³⁷ nyilvánvalóvá válik számunkra a pozsonyi zsidók életében szerepet játszó szigorú vallási ortodoxia.

A pozsonyi izraeliták nem zsidó egyletekbe történő integrálásával a történetírás ez idáig nem foglalkozott. Csupán néhány zsidó és nem zsidó tag közti belső konfliktus (például a Toldy Kör szabadkőművesei) említése kapcsán következtethetünk a probléma meglétére. Silber, aki a zsidók 1848 előtti kaszinói részvételét vizsgálta, arra a következtetésre jutott, hogy a többségi társadalomba történő beilleszkedésük nem csorbította a hitközséggel szembeni lojalitásukat.³⁸ Ennek ellenére szükségesnek érezték egy saját kaszinó megalapítását.

A Szlovákiában élő zsidók többsége népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűnek vallotta magát. I. Kamenec úgy vélekedik, hogy a zsidók nemzetiséghez való tartozása gyakran formális jellegű volt, hiszen nagyrészüket valójában saját vallásával azonosult.³⁹ Viselkedésük a zsidó egyletek tanulmányozásával válhat majd igazán érthetővé számunkra.

A polgári identitás és a város etnikai közösségei

A helyi egyletekbe tömörülő etnikai csoportok megváltoztatták ugyan a város arculatát, és hozzájárultak a város önkormányzatának korszerűsödéséhez, ugyanakkor a város akaratának voltak kitéve (például az önkormányzat is az állami magyarosító politika közvetítője volt). A városi tisztségviselők és hivatalnokok beolvadása az önként alakuló egyletek rendszerébe az egyleti közélet és a város élete közti határok elmosódását idézte elő. Természetesen csak azokról az egyletekről van szó, melyeknek tagjai képzettségüknek és/vagy vagyonuknak köszönhetően beleszólhattak a város irányításába. A város kulturális életére az összes egylet befolyással volt.

A városhoz fűződő viszony jelentős szerepet játszott a pozsonyi németek esetében. Az állam keretein belül kisebbségi helyzetben voltak, mert az csak egy egységes politikai nemzetet, a magyart ismerte el, ám a város etnikai és szociális szerkezetében még mindig domináns helyet foglaltak el (bár többségüket egyre jobban veszélyeztették a magyarok). A németek politikai részvétele a városi életre redukálódott, így történt, hogy ezzel egy időben megerősödött a helyi csoporttudatuk.⁴⁰

A pozsonyi 19. századi egyleti életről szóló dokumentumok azt mutatják, hogy az etnikai közösségek csak a kívül álló szemében tűnhettek homogénnek. Az etnikai csoportosulások keretében, melyek elsősorban a közös nyelv alapján szerveződtek, társadalmi státusz, foglalkozás és vallás szerinti csoportosulások alakultak ki.⁴¹ Az etnikai csoporthoz tartozás jelentősége a fent említett társulások életében a politikai feltételek és az adott nemzet e régió túl feljődésének függvényében ingadozott.

Fordította: Takács Gabriella

Jegyzetek

- ¹ Grisz J.: *Rückblick auf die zehnjährige Thätigkeit des Pressburger Gesangvereines Typographenbund 1872-1882*. Pressburg 1883. 36-47
- ² Mudroň figyelemre méltó beszédét a német sajtó is méltatta; teljes terjedelmében az 1882. 5. 30-i *Pressburger Zeitung* közölte.
- ³ Az ünnepelt könyvnyomdászok munkás-arisztokratáként ambíciót éreztek a középrétegekhez való csatlakozáshoz.
- ⁴ *Ethnokulturelle Prozesse in Groß-Städten Mitteleuropas*. Ed. by Salner P, Luther D. Bratislava 1992.
- ⁵ *Vom Ethos zur Nationalität. Der nationale Differenzierungsproze am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und in Burgenland*. Ed. by Moritsch. Wien-München 1991.
- ⁶ *Dejiny Bratislavy*. Ed. by D. Lehotská. Bratislava 1978.
- ⁷ Az 1880-1910 közötti időben a magyarok aránya 15,7 százalékról 40,5 százalékra emelkedett, míg a németek száma 65,6 százalékról 41,9 százalékra, a szlovákoké pedig 15,7 százalékról 14,9 százalékra esett vissza. Svetoň, J.: *Od maďarizácie k reslovakizácii Bratislavy*. In: *Slovanská Bratislava* 1948. 269.
- ⁸ Uo. 274.
- ⁹ Uo. 275.
- ¹⁰ Uo. 270.
- ¹¹ 1910-ben a pozsonyi szlovákok 43 százaléka az Újvárosi ipari központban élt, melynek azonban nem volt szlovák jellege. Itt ugyanis több mint 4200 szlovák, 11600 német és 10400 magyar nemzetiségű élt egymás mellett. Glettler, M.: *Die Slowaken in Preßburg und Budapest um 1900*. Revue Slowakei des Slowakischen Matúš Černák-Institut e.V., München 1989. 144.
- ¹² Az 1869-es népszámlálás eredményei: katolikusok 74,6 százalék, evangélikusok 15,1 százalék, zsidók 9,8 százalék. *Preßburger Weg Weiser* 1871. 104-106.
- ¹³ Vargha Gy.: *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Budapest 1980. 455.
- ¹⁴ Gottas, F.: *Die Deutschen in Ungarn*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. Ed. by A. Wandruszka, P Urbanitsch. II/1. Wien 1980. 340-410.
- ¹⁵ Windisch, É.V.: *Die Entstehung der Voraussetzungen für die deutsche Nationalitätenbewegung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11. 1965. 6.
- ¹⁶ Hanák P.: *Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates*. Wien 1984. 46.
- ¹⁷ Kováč, D.: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871-1945)*. Bratislava 1991. 18 Seewann. G.: *Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe?* In: *Minderheitenfragen in Südosteuropa*. Ed. by Seewann. München 1992. 154.
- ¹⁹ Hye. H. P.: *Bürgerlichkeit im Spiegel des Vereinswesens. Am Beispiel der nordböhmischen Stadt Aussig/Ústí nad Labem*. *Österreichische Osthefte* 36, 1994. 1.
- ²⁰ 1902-ben a pozsonyi szabadkőművesek két etnikai díszpáholyt kaptak. Azonban továbbra is megmaradt a jó együttműködés, sőt közös egyleti székházat építettek 1913-ban.
- ²¹ Mannová, E.: *Transformácia identity bratislavských Nemcov v 19. storočí*. In: *Národnosti ma Slovensku II*. megjelenés előtt.
- ²² Bačová, E.: *Etnická identita osobnosti sociálnopsychologický prístup*. *Slovenský národopis* 38. 1990. 511.
- ²³ Az etnológusok véleménye alapján ez önmagában nem jelent más nemzethez tartozást, az önazonosulás és a csoport mások által történő elismerése volt a döntő. Jakubíková, K.: *Je etnická identifikácia funkciou jazyka a kultúry?* *Slovenský národopis* 41. 1993. 1. 61.

- ²⁴ Ez a gyakorlat a kommunista múltra emlékeztet. Számos tudományos konferenciát, tanulmányt mentett meg a marxista-leninista cím, bevezetés, miközben a mondanivalónak ehhez semmi köze nem volt.
- ²⁵ Eddig mindössze azok a források állnak rendelkezésünkre, melyekben maguk az egyesületek értéklik saját múltjukat. A történetírás e fajtája nem nyújt elegendő objektív adatot az etnikai identitás alakulásának megismeréséhez.
- ²⁶ 1861: Nemzeti Kaszinó, 1874: Toldy Kör, 1876: Széchenyi Kör, 1877: Magyar Kör, 1883: Általános Magyar Művelődési Egylet stb.
- ²⁷ Például a nevezetes pozsonyi hajós egyesület által rendezett ünnepélyes vacsora részletes ismertetése azt bizonyítja, hogy ebben a magyar egyesületben még a 19. század végén is németül beszéltek. Aixinger, L.: *Pozsonyi hajós egyesület 1862-1937*. Pozsony 1941. 115.
- ²⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Vienna, Informationsbüro, Ung.-Siebenb. Inf. Protokoll 1839. 145. I/5. 1 1 . Archív hlavného mesta Bratislavy, Spolky, kartón 54.
- ²⁹ Glettler, M.: Die Slowaken... Glettler, M.: The Slovaks in Budapest and Bratislava, 1850-1914. In: *Comparative Studies on Governments and Nondominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940. Ethnic Identity in Urban Europe*. VIII. Ed. by M. Engman. Dartmouth 1992. 295-330.
- ³⁰ A rendezvények és funkcionáriusok elnevezéseit a szlovák pásztorok életéből kölcsönözték. Fiala, A.: Činnosť akademického právnického spolku Naprej. In: *Slovanská Bratislava I*. Bratislava 1948. 354-386. Glettler, M.: The Slovaks ... 313.
- ³¹ Potemra, M.: *Kultúrna a osvetová práca na Slovensku v rokoch 1901-1918*. Tematická bibliografia zo slovenských novín a časopisov. Košice 1983.
- ³² *Robotnícke noviny* 18. 1 . 1912., 9. 1. 1913.
- ³³ Kovačevićová, S.: Imigracné a emigracné cesty Židov na Slovensku. *Slovenský národopis* 39. 1991. 34. 296.
- ³⁴ Bihl, W.: Die Juden. In: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. III/2. 886.
- ³⁵ 1850-1860 között a címjegyzék alapján Pozsonyban 13 jótékonyági zsidó egyesület működött. (1880-ban 14 ortodox és 4 neológ, 1905-ben 22 ortodox és 6 közös). Ortway, T.: *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony 1905. 579-583.
- ³⁶ Gold, H.: *Die Juden Und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn 1932. 147.
- ³⁷ Rozenblit, M. L.: *Die Juden Wiens 1867-1914. Assimilation und Identität*. Wien-Köln-Graz 1989.
- ³⁸ Silber, M. K.: The Entrance of Jews into Hungarian Society in Vormärz: the case of the Casino. In: *Assimilation and Community. The Jews in nineteenth-century Europe*. Ed. by J. Frankel - S. J. Zipperstein. Cambridge 1992. 284-323.
- ³⁹ Kamenec, L.: Historická retrospektíva formovania židovskej národnosti v moderných slovenských dejinách. *Sociológia* 24. 1992. 25-30.
- ⁴⁰ Az egyesületi közéletben mindez a városi szimbólumok (például címer) használatával, a szabad királyi város hagyományával való büszkélkedéssel és a helyi specialitásokkal való azonosulásban mutatkozott meg.
- ⁴¹ Heckman, F.: *Ethnische Minderheit, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen*. Stuttgart 1992. 93.

ELENA MANNOVÁ

ROLE OF ASSOCIATIONS IN 19TH CENTURY PRESSBURG SOCIETY

The capital city of present-day Slovakia, Bratislava, was a trilingual and trinomial town in the last century: the Germans called in Pressburg, the Hungarians Pozsony and the Slovaks Presporok. The author tracks the variants of the interactive and parallel coexistence of the three nationalities, as well as the causes and consequences of various tendencies of assimilation, in the activities of diverse societies. In the early 20th century (1915), 125 societies were registered in the town of 80,000 inhabitants. The majority of the Pressburg societies remained German throughout, but the overwhelming majority of Germans always had Hungarian affinities, that is, they were loyal to Hungary. The Hungarians, especially the ruling strata, gained more and more ground in The town and the societies in the last third of the 19th century. The Slovak citizens of the town did not begin to set up their own communities before the early 20th century. By virtue of the famous rabbinical training college, the town was

also called the Jerusalem of Hungary. The Jewish community had an extremely rich social life. The great majority of Jews professed to belong to the Hungarian nationality.